

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی تاریخ اسلام

بررسی نگرش روحانیت شیعه به فرهنگ، اندیشه و
تمدن غرب از آغاز دوره قاجار تا پایان عهد ناصری

به کوشش

اسکندر کیانی شاوندی

استاد راهنما

دکتر شکرالله خاکرند

شهریور ماه ۱۳۹۱

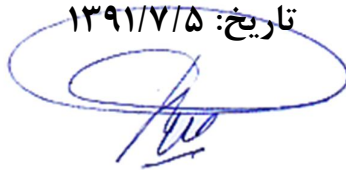
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا
اظہارنامہ

اینجانب اسکندر کیانی شاوندی دانشجوی رشته‌ی تاریخ گرایش تاریخ اسلام دانشکده ادبیات و علوم انسانی اظہار می‌کنم که این پایان نامه حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظہار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان نامه‌ام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین نامه مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: اسکندر کیانی شاوندی

تاریخ: ۱۳۹۱/۷/۵

به نام خدا

بررسی نگرش روحانیت شیعه به فرهنگ ، اندیشه و تمدن غرب
از آغاز دوره قاجار تا پایان عهد ناصری

به کوشش:

اسکندر کیانی شاوندی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم
برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

تاریخ اسلام

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه‌ی:

دکتر شکراله خاکرند، استادیار بخش تاریخ (استاد راهنما)

دکتر حسین پور احمدی، استادیار بخش تاریخ (استاد مشاور)

دکتر محمدعلی رنجبر، استادیار بخش تاریخ (استاد مشاور)

شهریور ماه ۱۳۹۱

تقدیرم به

پدر فقیدم

که باشا، نامه مدحش علاقه به تاریخ ایران زمین را در وجودم برانگیخت

و مادرم

که با همه برافراشته‌هایش شرایط تحریک را برآید مهیا کرد

و همه مرقد اکرام

که رنگینی این پژوهش بردوش او بود

و به شیرینی زلفم که در مرز دساما ام ماکان

دنیایه خاطرمان عزیز و خاطرمان از تمام دنیا برآید عزیزتر است

سپاسگزاری

از فرمایشات حضرت علی (ع)

" العلمُ لاینتهی " " علم پایان ندارد "

سپاس و ستایش بی انتها خدای را سزاست که انسان را آفرید و اسما بر وی تعلیم نمود، به زیور علم و معرفت بیاراست و به واسطه آن، تاج "لقد کرمنا" بر تارک او نهاد، اولین آیت نازل به رسول خاتم را با " اقرا " آغاز نمود و قلم را دستمایه سوگند خویش قرار داد، حکیمی که انوار هدایت خویش را بر عموم کائنات تابان گردانید، پرتو فیض عمیم را در همه موجودات پدیدار ساخت و هر موجودی را به کمال لایق آن رهبری فرمود.

حال که کار این رساله به فضل و عنایت خداوند رحمان به مرحله نهایی رسیده است ، بر خود فرض می‌دانم تا از عزیزانی که مرا در انجام این کار و به فرجام رساندن آن یاری رساندند ، قدردانی نمایم ، در این میان ، خویشان را رهین منت استاد راهنمای گران قدر جناب آقای دکتر شکراله خاکرند می‌دانم که همواره مرا از بحر معرفت و بزرگواری خویش بهره‌مند نمودند، باشد که انوار هدایت آن بزرگوار در سراسر زندگی چراغ راهم باشد. همچنین مراتب قدردانی و سپاس خود را به پیشگاه اساتید محترم مشاور جناب آقای دکتر حسین پور احمدی و جناب آقای دکتر محمدعلی رنجبر عرضه می‌دارم و از مساعدت ایشان سپاسگزارم و از خداوند منان صحت و سلامت آنان را خواستارم. بی تردید موفقیت این تحقیق مرهون تجارب گرانبها و راهنمایی‌ها و مشاوره های ارزشمند آن اساتید بزرگوار می‌باشد.

چکیده

بررسی نگرش روحانیت شیعه به فرهنگ ، اندیشه و تمدن غرب از آغاز دوره قاجار تا پایان عهد ناصری

به کوشش

اسکندر کیانی شاوندی

تمدن غرب ریشه در یونان و روم باستان دارد. نگاه این جهانی به مسائل جهان، میراث باستان است. در اواخر سلطه‌ی تقریباً یک هزاره ای کلیسا و فئودالیت، رنسانس به وجود آمد. اومانسیم و انسان گرایی وجه مشخصه دوران رنسانس است. با اکتشافات جغرافیایی و تحولات علمی، فلسفی و صنعتی، تمدن غرب به سوی جهانی کردن خود گام برداشت. اوایل سده نوزدهم، ابتدای یورش غرب به اقصی نقاط جهان است که با دو چهره‌ی علمی ، فنی و کارشناسی از یک طرف و قهری و استعماری از طرف دیگر خود را نشان داد. روحانیت شیعه تا ابتدای دوره صفوی- به استثنای آل بویه- موقعیت چندان مناسبی در ارتباط با هیئت حاکمه نداشتند. با رسمی شدن شیعه در دوره صفوی روحانیون زیادی به ایران مهاجرت کردند و هر چه به پایان صفوی نزدیک می‌شویم نفوذ آنان در قدرت و جامعه بیشتر می‌شود. با شروع دوره قاجار، روحانیت به علت کارکردهای اجتماعی ، سیاسی ، فرهنگی ، اقتصادی و قضایی جایگاه مهمی را در عصر قاجار به دست آورد. از ابتدای دوره قاجار، ایران یکی از کانون‌های مهم سیاست جهانی و روابط بین‌الملل شد و مورد توجه دول بزرگ غربی قرار گرفت. با شکست ایران در جنگ‌های ایران و روس، توجه همه جانبه به غرب آغاز می‌شود و ارتباط ایران و غرب گسترش بی سابقه ای می‌یابد و ایرانیان عموماً و روحانیون خصوصاً از راه های گوناگون با غرب و تمدن جدید آشنا شدند. روحانیون شیعه در ابتدا به شناخت ظاهری از غرب دست یافتند، و عمق تفکر غرب را نمی‌شناختند. هر چه به اواخر دوره ناصری نزدیک می‌شویم شناخت آنان از غرب، عمیق‌تر و گسترده تر می‌شود. نمونه‌ی این تکامل در اندیشه های سید جمال‌الدین اسدآبادی دیده می‌شود.

در این پژوهش نگرش روحانیت شیعه به غرب را در چهار مقوله‌ی؛ دینی- مسیحی، نظامی- سیاسی، اقتصادی و همچنین مقوله های تمدنی و اندیشه های غرب جدید سده‌ی نوزدهم بررسی می‌شود و مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: تمدن غرب ، روحانیت شیعه ، ایران ، قاجار ، سنت ، تجدد

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه
۲	۱-۱ کلیات.....
۴	۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۴	۳-۱ هدف تحقیق.....
۵	۴-۱ پیشینه تحقیق.....
۶	۵-۱ روش تحقیق.....
۷	۶-۱ سؤالات تحقیق.....
۷	۷-۱ فرضیه تحقیق.....
۸	۸-۱ تعاریف مفهومی.....
	فصل دوم: رویکرد تاریخی به تمدن غرب
۱۱	۱-۲ مقدمه.....
۱۲	۲-۲ تمدن باستان.....
۱۲	۱-۲-۲ یونان.....
۱۴	۲-۲-۲ روم.....
۱۷	۳-۲ تمدن غرب در قرون وسطی.....
۲۰	۴-۲ از رنسانس تا انقلاب کبیر فرانسه.....
۲۰	۱-۴-۲ رنسانس و ویژگی‌های آن.....

۲-۴-۲ اکتشافات جغرافیایی	۲۲
۲-۴-۳ تحولات علمی و فلسفی	۲۴
۲-۴-۴ اصلاح دینی یا رفرم	۲۶
۲-۴-۵ عصر روشنگری	۲۸
۲-۵-۵ تمدن غرب از انقلاب فرانسه تا پایان قرن نوزدهم	۲۹
۲-۵-۱ انقلاب کبیر فرانسه	۲۹
۲-۵-۲ انقلاب صنعتی	۳۱
۲-۵-۳ پیدایش ایسم‌ها و اندیشه‌های مختلف	۳۲
۲-۵-۴ امپریالیسم و استعمار	۳۴

فصل سوم: شکل‌گیری روحانیت شیعه و جایگاه آن در دوره قاجار

۳-۱ مقدمه	۳۷
۳-۲ روحانیت شیعه تا رسمی شدن مذهب شیعه در ایران	۳۸
۳-۲-۱ شکل‌گیری روحانیت در عصر ائمه (ع)	۳۸
۳-۲-۲ روحانیت از دوران غیبت تا آل‌بویه	۴۰
۳-۲-۳ روحانیت پس از آل‌بویه تا دوره صفوی	۴۲
۳-۳ از رسمی شدن مذهب شیعه در دوره صفوی تا ابتدای قاجار	۴۳
۳-۳-۱ ظهور تفکر اخباری	۴۴
۳-۳-۲ روحانیت شیعه در دوره افشار و زند	۴۶
۳-۴ قاجار و روحانیت شیعه	۴۷
۳-۴-۱ ابتدای نفوذ روحانیت در دوره آقامحمد خان	۴۷
۳-۴-۲ گسترش نفوذ علما در دوره فتحعلی شاه	۴۸
۳-۴-۳ واگرایی روحانیت از قدرت در زمان محمدشاه	۴۹
۳-۴-۴ نفوذ مجدد روحانیون در تحولات عصر ناصری	۵۱

- ۵۲-۴-۳ قدرت روحانیت در لغو امتیاز رویتر ۵۲
- ۵۲-۴-۳ اوج نفوذ روحانیون در جنبش تنباکو ۵۲

فصل چهارم: ارتباط ایران و غرب و راه های آشنایی ایرانیان با غرب جدید (با تکیه بر

راه های آشنایی روحانیون از غرب)

- ۵۵-۴-۱ پیشینه ارتباط شرق و غرب تا قاجار ۵۵
- ۵۷-۴-۲ ارتباط با غرب در دوره قاجار ۵۷
- ۵۷-۴-۲-۱ جامعه ایرانی در دوره قاجار و ارتباط شرق و غرب ۵۷
- ۶۲-۴-۳ راه های آشنایی با غرب ۶۲
- ۶۳-۴-۳-۱ تبشیری ها ۶۳
- ۶۴-۴-۳-۲ روشنفکران ۶۴
- ۶۶-۴-۳-۳ لژهای فراماسونری ۶۶
- ۶۷-۴-۳-۴ صنعت چاپ و گسترش تمدن غرب ۶۷
- ۶۹-۴-۳-۵ نهضت ترجمه ۶۹
- ۷۱-۴-۳-۶ حضور غربی ها در ایران ۷۱

فصل پنجم: نگرش روحانیت شیعه به غرب

- ۷۳-۵-۱ مقدمه ۷۳
- ۷۵-۵-۲ غرب مسیحی و روحانیت شیعه ۷۵
- ۷۵-۵-۲-۱ پیشینه حضور مسیحیان در ایران ۷۵
- ۷۶-۵-۲-۲ مسیحیت در ایران دوره صفوی ۷۶
- ۷۸-۵-۲-۳ ردیه نویسی بر ضد پادریان در دوره صفوی ۷۸
- ۸۰-۵-۲-۴ پادریان بعد از انقراض صفویه تا دوره قاجار ۸۰
- ۸۱-۵-۲-۵ پادریان و علما در دوره قاجار ۸۱

۳-۵ نگرش روحانیت به چهره سیاسی - نظامی غرب	۸۵
۲-۳-۵ جنگ‌های ایران و روسیه	۸۶
۳-۳-۵ حضور علما در جنگ دوم ایران و روس	۸۷
۴-۳-۵ غرب شناسی رساله های جهادیه	۸۹
۵-۳-۵ میرزا مسیح مجتهد تهرانی و برخورد با غرب	۹۱
۶-۳-۵ سید شفتی و حضور سیاسی غرب در ایران	۹۳
۴-۵ نگرش روحانیت به بعد اقتصادی غرب	۹۷
۱-۴-۵ نگرش ملا علی کنی به غرب و قرارداد رویتر	۹۷
۲-۴-۵ روحانیت و جنبش تنباکو	۹۹
۵-۵ نگرش روحانیت به تمدن جدید	۱۰۴
۱-۵-۵ عبداللطیف شوشتری و غرب جدید	۱۰۵
۲-۵-۵ آقا احمد کرمانشاهی و غرب جدید	۱۰۷
۳-۵-۵ غرب شناسی سلطان الواعظین	۱۱۰
۵-۵-۵ شیخ هادی نجم آبادی و غرب	۱۱۹
نتیجه گیری	۱۲۲
فهرست منابع	۱۲۵

فصل اول

مقدمه

۱-۱ کلیات

با تشکیل حکومت صفوی (۹۰۷-۱۱۳۵ ق) در ایران و رسمی شدن مذهب شیعه، روحانیت شیعه جایگاه خاصی یافت و هر چه به دوره‌ی متأخر نزدیک می‌شویم نقش پررنگ‌تری در تحولات اجتماعی-سیاسی ایفا می‌کنند. همزمان در غرب تحولات عمده‌ی صنعتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به وجود آمد و فرهنگ و تمدن جدید و متفاوتی شکل گرفت. این فرهنگ و تمدن روز به روز گسترش یافت و عالم‌گیر شد.

ارتباط بین ایران و غرب جدید به دوره صفویه بر می‌گردد، اما این ارتباط به علل مختلف به گونه‌ای نبود تا «کنش و واکنشی» صورت گیرد (حائری، ۱۳۶۷: ۱۷۸) و مردم برای اولین بار با فرنگیان و آداب و عقایدشان آشنایی هر چند سطحی پیدا کردند، با این حال در همین دوره‌ی صفوی نخستین واکنش در برابر فرهنگ غربی - البته در برابر وجه کلامی، مسیحی غرب - توسط سید احمد علوی عاملی و دیگران صورت گرفت. (همان: ۴۸)

با سقوط دولت صفوی موقعیت علما متزلزل شد و تا روی کار آمدن قاجارها در ۱۲۱۰ ق، این وضع کم و بیش ادامه داشت و نسبت به تحولات جهان غرب بی تفاوت بودند. از دلایل این بی تفاوتی دعوای اخباری-اصولی است که توجه آنان را از محیط بیرون سلب کرد، این اختلاف در نهایت به سود اصولیون پایان یافت (الگار، ۱۳۵۶: ۴۸)

با قدرت گرفتن قاجار (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ق/ ۱۱۷۴-۱۳۰۴ ش) به علل مختلف از جمله مسئله کسب مشروعیت، رابطه علما و شاهان قاجار بسیار خوب شد. (آجدانی، ۱۳۸۵: ۱۶) روحانیون در جامعه سنتی آن روز نفوذ زیادی پیدا کردند. (دیولافوا، ۱۳۶۲: ۵۹) در همین دوره بود که غرب

جدید چهره‌ی خود را به بارزترین صورت ممکن، به ایرانیان نشان داد.

پس از شکست ایران در جنگ‌های ایران و روس در زمان فتحعلی شاه، (۱۲۱۲-۱۲۵۰ ق) کنجکاوی ایرانیان برای شناخت غرب بیش‌تر شد. (شمیم، ۱۳۷۰: ۱۰۹-۵۳) در دوره دوم این جنگ‌ها روحانیون شیعه به علت چیرگی روس‌ها بر مسلمانان قفقاز، حضور فعال داشتند و با نوشتن رساله جهادیه نگرش خود را نسبت به غرب - چهره نظامی، سیاسی - و عمدتاً روس‌ها اعلام کردند. (سپهر، ۱۳۳۷: ۲۱۵)

با سفر ایرانیان به خارج از کشور و به خصوص هندوستان، آشنایی بیشتری از تمدن غرب به وجود آمد که هر چند نشان از حیرت نویسندگان این سفرنامه‌ها دارد ولی شناختی واقع‌بینانه‌تر از غرب جدید در گزارش‌های این افراد منعکس شده است. از جمله می‌توان به *تحفه العالم* شوشتری و *مرآت الاحوال* کرمانشاهی اشاره کرد که هر دو نیز از روحانیون بودند (شوشتری، ۱۳۶۳: ۳۱) به علاوه کتاب *سیاحت‌نامه سلطان الواعظین* درباره غرب جدید مطالبی دارد. (آجدانی، ۱۳۸۶: ۱۲) این کتاب‌ها اولین نگاه روحانیون به تمدن جدید غرب را منعکس می‌کند.

ورود هنری مارتین در ۱۲۲۶ ق به ایران - شیراز - و اسلام آوردن وی و نیز شبهاتی که در دین به وجود آورد باعث واکنش عالمان بزرگی مثل حاج ملا علی نوری (در گذشت ۱۲۴۶ ق) میرزای قمی (در گذشت وی ۱۲۳ ق) و ملا احمد نراقی شد. (حائری، ۱۳۶۷: ۳۹-۵۰۷)

پس از اینکه حضور غربیان با وجه قهری - که روی دیگر تمدن غرب است - در ایران گسترش یافت، امتیازاتی چند از ایران گرفتند. مهم‌ترین واکنش‌ها نسبت به تسلط اقتصادی غرب بر جامعه و تبدیل اقتصاد سنتی به اقتصاد جهانی جدید توسط روحانیون صورت گرفت و قراردادهای رویترو و تالیوت به چالش کشیده شد.

از طرف دیگران در اواخر دوره ناصری می‌توان به سید جمال‌الدین اسدآبادی (م ۱۳۱۴ ق) اشاره کرد که به نظر می‌رسد بهتر از همسلکان خویش غرب را شناخت و اعتقاد به اصلاح حکومت‌ها و جوامع اسلامی داشت. (محیط طباطبایی، ۱۳۵۰: ۶۵) اندیشه‌های وی در روحانیون عصر تأثیر فراوان گذاشت، تا جایی که منبع تحولات مهم شد. از جمله می‌توان به نامه وی به میرزای شیرازی (م ۱۳۱۲ ق) در تحریم تنباکو اشاره کرد و نیز به نقش افکار وی در رهبران جنبش مشروطه توجه نمود. در همین دوره شیخ هادی نجم‌آبادی (م ۱۳۲۰ ق) که

متأثر از اندیشه های جدید بود، نقش مهمی در انتشار افکار جدید و نخبه پروری برای انقلاب مشروطه ایفا کرد. انقلابی که حاصل نارضایتی توده مردم و متأثر از اندیشه های جدید بود. در این پژوهش نگاه روحانیت شیعه را به وجوه مختلف غرب بررسی و نقد می‌کنیم، و نگرش آنان را به جنبه های دینی- مسیحی، نظامی- سیاسی، اقتصادی و همچنین مقوله های تمدنی و اندیشه های غرب جدید سده‌ی نوزدهم مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم.

۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت این پژوهش این است که هنوز تحقیق جامع و مستقلی درباره این موضوع صورت نگرفته است. دانستن اینکه روحانیت که سنتی‌ترین و تأثیرگذارترین بخش جامعه و حافظ ارزش‌ها و هنجارهای جامعه خود به شمار می‌رود در برخورد اولیه با اندیشه‌ها و فرهنگ و تمدن جدید غربی چه واکنشی داشته است، مهم می‌باشد. پاسخ به این سؤال و سؤالات مشابه با توجه به نفوذ روحانیت در جامعه ایرانی و نیز نگاهی به تحولات معاصر ایران اهمیت و ضرورت موضوع را بیش از پیش نشان می‌دهد. از طرف دیگر، وجود جریان‌های رقیب مانند روشنفکری، درباره، تجار و... ضرورت تحقیق را عیان تر می‌کند.

۳-۱ هدف تحقیق

هدف پژوهش روشن نمودن بخشی از عرصه های مبهم تاریخ ایران است و در پی آن هستیم تا نگرش اولیه روحانیت شیعه را در مورد اندیشه، فرهنگ و تمدن غرب بیابیم و روشن نماییم که گروه‌ها و لایه های مختلف روحانیت چه نگرشی نسبت به جنبه های مختلف غرب داشته‌اند و این نگرش در دوره‌ی مورد بحث چه فراز و نشیبی دارد. همچنین سیر تکاملی آگاهی آنان و به تبع آن یافتن اولین نشانه های دودستگی میان روحانیت از اهداف تحقیق می‌باشد. این پژوهش

اولین نشانه های تقابل سنت ایرانی و مدرنیته غربی و نفوذ آرام اندیشه و تمدن غرب به جامعه سنتی ایران اسلامی را دنبال می کند.

۴-۱ پیشینه تحقیق

در مورد دوران قاجار پژوهش های مفصلی نگاشته شده است و همچنین درباره روحانیت در این دوره آثار ارزشمندی نوشته شد. کتاب *ایران در دوره ی سلطنت قاجار* علی اصغر شمیم کتاب مهمی است ولی اطلاعات خاصی در مورد نگرش روحانیت این دوره از غرب به دست نمی دهد و تنها اطلاعات مختصری درباره نقش علما در رساله های جهادیه و قرارداد رویتر و جنبش تنباکو به دست می دهد. به طور کلی تمام کتاب هایی که در مورد تاریخ ایران و تاریخ قاجاریه نوشته شده اند به علت کلی گویی و نگاه به تمام مسائل، برای این پژوهش چندان مفید نیستند.

کتاب و مقالاتی که در مورد علل مشروطیت و نقش علما و دیگر اقشار در این واقعه ی تاریخی تألیف یافته اند فایده فراوان دارند. *تاریخ مشروطه ی کسروی* درباره قرارداد تالبوت و تأثیر روحانیون در جنبش همگانی بر علیه سلطه ی اقتصادی غرب برای این پژوهش مفید است. به علاوه گسترش روزنامه ها و دبستان و دیگر مراکز و نهادها به سبک جدید و متأثر از غرب را به شیوایی بیان کرده است. ناظم الاسلام کرمانی در کتاب *ارزنده اش تاریخ بیداری ایرانیان* مطالب ارزشمندی درباره ی دوره ناصری و جنبش تنباکو و بخصوص تأثیر اندیشه های سید جمال الدین اسدآبادی در قتل ناصرالدین شاه بیان می کند. آثار فریدون آدمیت از جمله *ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران و شورش بر امتیاز نامه رژی* تحقیقات ارزشمندی درباره تأثیر و اهمیت اندیشه های غربی در تحولات سیاسی-اجتماعی عصر مشروطه هستند. آدمیت سعی می کند روحانیت را بی خبر از اندیشه های جدید معرفی کند. (آدمیت، ۱۳۸۸: ۱۶۱)

همچنین *مشروطه ی ایرانی* ماشالله آجودانی محققانه است. بخصوص بحث اندیشه ولایت فقیه و حضور روحانیت در انقلاب مشروطه را به تفصیل بیان کرده است.

درباره این موضوع، کتاب *ارزشمند نخستین رویارویی های اندیشه گران ایران با دو رویه*

تمدن بورژوازی غرب اثر دکتر حائری بسیار کارشناسی و نقادانه است. این مهم‌ترین اثری است که نگاه اولیه ایرانیان به طور اعم و روحانیون به طور اخص را در زمینه‌ی غرب‌شناسی اولیه - عمدتاً تا پایان دوره فتحعلی شاه - بیان می‌کند. گفتمان حاکم بر این کتاب این است که اولین اندیشمندان چهره استعماری غرب را نشناختند. همچنین آثار حامد الگار از جمله نقش علما در دوره‌ی قاجار نشان از نفوذ روحانیت و نقش مهم آنان در این دوره دارد. آثار لطف الله آجدانی از جمله علما و انقلاب مشروطه و روشنفکران ایران در عصر مشروطه، بخصوص فصل اول کتاب اخیر اطلاعات سودمندی از تجدد و ورود اندیشه‌های غرب به ایران دوره‌ی قاجار سخن گفته می‌شود.

با تمام موارد گفته شده این آثار به طور پراکنده تحقیقاتی در مورد علما و غرب در دوره‌ی قاجار ارائه می‌دهند ولی هیچ کدام به طور مستقل به این موضوع نپرداخته‌اند و فقط کم و بیش در این آثار اطلاعاتی درباره‌ی روحانیت و غرب گفته شده است. با این حال این پژوهش‌نگرش علما را در مورد تمدن غرب در دوره قاجار تا پایان عصر ناصری با نگاهی نقادانه و برای اولین بار بررسی می‌کند و سعی می‌شود به طور علمی موضوع واکاوی شود.

۱-۵ روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است. بدین معنا که بر اساس سیر تاریخی به توصیف و تحلیل اسناد به جامانده از دوره‌ی قاجار و نقد پژوهش‌های جدید پرداخته‌ایم. روش گردآوری اطلاعات عمدتاً اسنادی و کتابخانه‌ای است. یعنی با استفاده از اسناد و منابع دست اول به توصیف و تحلیل آن‌ها می‌پردازیم تا نگاه روحانیون آن عصر را در مورد تمدن غرب بیابیم.

۱-۶ سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

نگرش روحانیت شیعه از آغاز قاجار تا پایان عهد ناصری نسبت به تمدن غرب چگونه بود؟

سؤالات فرعی:

- ۱- ویژگی‌های اصلی و تأثیرگذار تمدن غرب در سده نوزدهم کدامند؟
- ۲- روحانیت در جامعه ایرانی عصر قاجار چه جایگاهی دارد؟
- ۳- روحانیون چگونه و از چه مسیری با تمدن غرب آشنایی پیدا کردند؟
- ۴- آیا نگاه روحانیت عهد قاجار در دوره مورد بحث دچار فراز و نشیب شده بود؟
- ۵- آیا همه‌ی روحانیت نگرشی یکسان نسبت به تمدن غرب داشتند؟

۱-۷ فرضیه تحقیق

شناخت و نگرش روحانیت در دوره مورد بحث در لایه‌های مختلف نسبت به تمدن جدید غرب، متفاوت بود. روحانیون تراز اول یا بی تفاوت بودند و یا برخورد منفعلانه‌ای داشتند. بر عکس در سطوح پایین روحانیت مانند وعاظ و... برخی به تمجید و ستایش و برخی به بدگویی نسبت به فرهنگ و تمدن غربی پرداختند. در هر حال نگرش آن‌ها واقع‌بینانه نبود هر چند که استثناهایی وجود داشت.

شکل‌گیری تمدن غرب به تمدن‌های باستانی یونان و روم بر می‌گردد، اما در دوره‌ی رنسانس بود که غرب در مسیر مشخص با ویژگی‌های خاص، گام برداشت. مشخصه‌ی بارز این تمدن اومانیسم یا انسان‌گرایی است. در حقیقت عقاید و اندیشه‌های حاکم بر غرب سده‌ی نوزدهم در ارتباط با این اصل کلی قابل تفسیر و تأویل است.

شکل‌گیری روحانیت شیعه به دوره غیبت کبری باز می‌گردد. روحانیت شیعه تا ابتدای دوره صفوی- به استثنای آل‌بویه- موقعیت چندان مناسبی در ارتباط با هیئت حاکمه نداشتند.

رسمی شدن مذهب شیعه در دوره صفوی برای روحانیت اهمیت فراوانی داشت و هر چه به پایان صفوی نزدیک می‌شویم نفوذ آنان در قدرت و جامعه بیشتر می‌شود. با شروع دوره قاجار، روحانیت به علت کارکردهای اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و قضایی جایگاه مهمی را در عصر قاجار به دست آورد.

علاوه بر آن روحانیت شیعه، یا از طریق سفر به هند و عثمانی و ... با غربیان و تمدن آنان آشنا شدند مانند شوشتری، کرمانشاهی و همچنین سید جمال‌الدین اسدآبادی و یا از طریق فرنگ رفته‌ها و سفرنامه‌های درباریان و نیز از راه حضور رو به گسترش غربیان در ممالک اسلامی ایران و عثمانی با ممالک غربی و تمدن و فرهنگ آنان آشنایی پیدا کردند.

در پایان می‌توان گفت که نگرش روحانیت نسبت به غرب دچار فراز و نشیب شده بود و هر چه از این ارتباط می‌گذشت، آگاهانه تر می‌شد. نمونه‌ی آن سید جمال‌الدین اسدآبادی بود که پس یک دوره بحران آگاهی نسبت به غرب، اولین نشانه‌های آگاهی و واقع بینی از تمدن غرب در اندیشه‌ی او دیده می‌شود.

۸-۱ تعاریف مفهومی

روحانیت :

روحانیت واژه‌ای وارداتی است و مفهوم آن در اسلام وجود ندارد. در اسلام طبقه‌ی علما مفهوم بهتری است. روحانیت در دوره‌های متأخر از فرهنگ مسیحیت وارد فرهنگ ما شده است. در این پژوهش منظور از روحانیت کسی است که لباس خاصی دارد که به آن لباس روحانی گفته می‌شود و در مدارس دینی، علوم دینی آموخته است و برای هدایت مردم به اسلام و تبلیغ دین آموزش‌های لازم را می‌بیند. همین اشخاص می‌توانند با تلاش و کوشش و مطالعه، درجه علمی خود را بالا ببرند تا جایی که در علوم دینی و فقه صاحب نظر می‌شوند و مجتهد نامیده می‌شوند. پس روحانیت در این پژوهش شامل علمای طراز اول، مجتهدان، وعاظ و... می‌شوند.